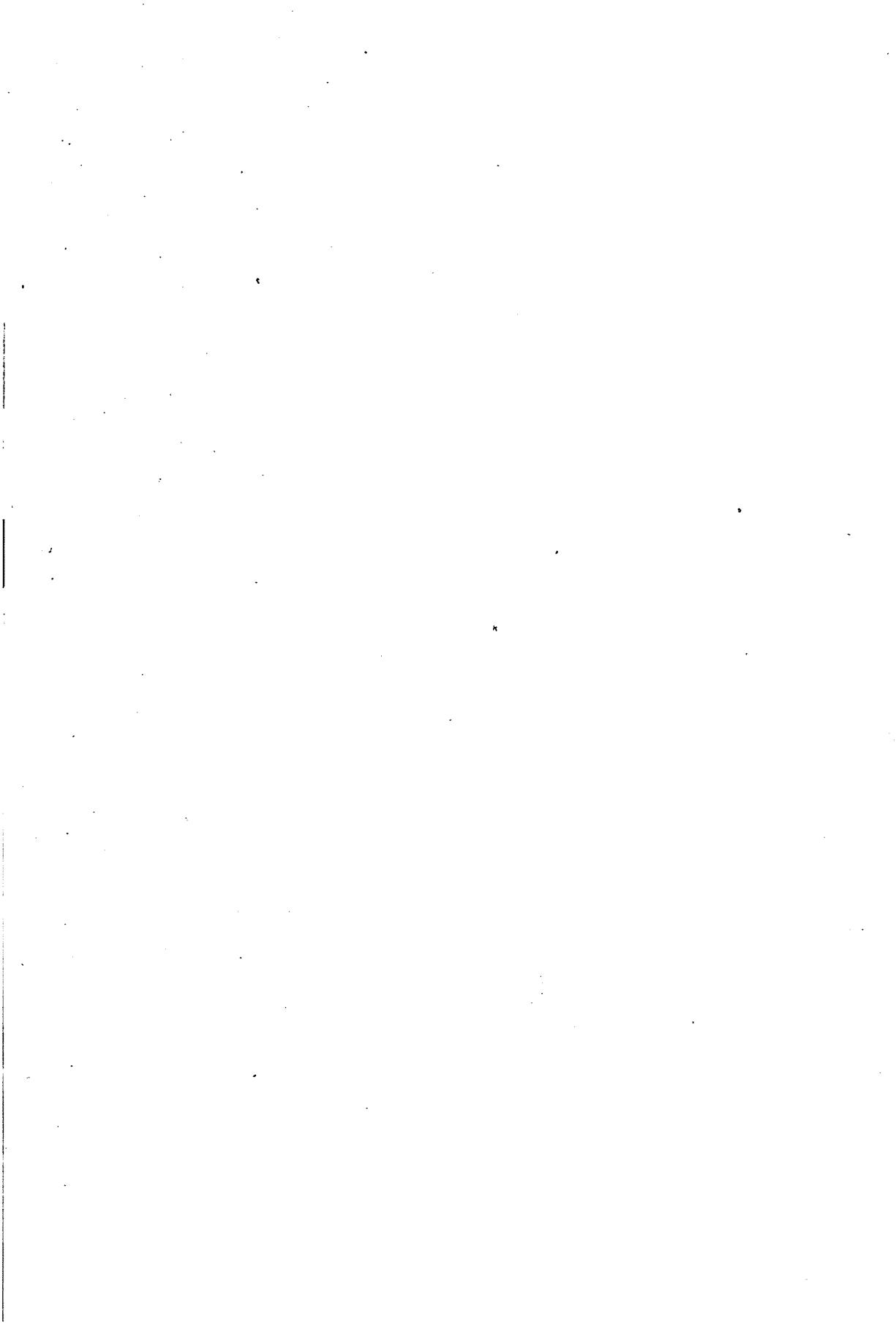

ΕΓΚΛΗΜΑΤΙΕΣ ΚΑΙ ΘΥΜΑΤΑ ΣΤΟ ΚΑΤΩΦΛΙ ΤΟΥ 21ΟΥ ΑΙΩΝΑ

**Αφιέρωμα
στη μνήμη Ηλία Δασκαλάκη**

Επιμέλεια:
Ηρώ Δασκαλάκη
Παναγιώτα Δ. Παπαδοπούλου
Δήμητρα Τσαμπαράλη
Ιωάννα Τσίγκανου
Έμμυ Φρονίμου

Αθήνα 2000

ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΕΦΗΒΩΝ ΚΑΙ ΑΞΙΕΣ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΑΔΑ*

Νέστωρ Ε. Κουράκης**

I. Η εικόνα της νεανικής παραβατικότητας στη σύγχρονη Ελλάδα

1. Το κρίσιμο ερώτημα που προσεγγίζεται στην παρούσα εργασία είναι: Πόσο πολύ η διαμορφωμένη κοινωνική πραγματικότητα στη χώρα μας, με τις όποιες δυσλειτουργίες των θεσμών της και με την επικράτηση, όπως φαίνεται, αντιλήψεων για εύκολο πλουτισμό, εξωθεί ορισμένους νέους να υιοθετούν αντισυμβατικά (ή και αντικοινωνικά) πρότυπα και αξίες, ή και να προχωρούν στην τέλεση σοβαρών παραβατικών πράξεων; Και αντίστροφα: Πόσο πολύ όσοι τελικά γίνονται παραβάτες του ποινικού νόμου υιοθετούν έναν διαφορετικό αξιακό κώδικα απ' ό,τι οι υπόλοιποι; Υπογραμμίζεται ότι θα πρέπει να μας απασχολήσουν εδώ προπάντων οι σοβαρές παραβατικές πράξεις. Όχι δηλ. απλές μορφές συνήθους νεανικής παραβατικότητας, όπως οι ξυλοδαρμοί στο σχολείο, οι μικροφθορές στη σχολική περιουσία, το σκασιαρχείο και τα πειράγματα στους καθηγητές, αλλά ιδίως μορφές βαριάς παραβατικότητας που είτε εμπεριέχουν το στοιχείο της βίας και ενδεικνύουν μία σαφή προς τους άλλους επιθετικότητα (π.χ., ληστεία, βιασμός κ.λπ.), είτε και υποδηλώνουν μια κατάσταση «απόσυρσης» και αυτοκαταστροφικότητας, με κύρια δηλ. εκδήλωση την κατοχή, χρήση και διακίνηση ναρκωτικών. Πριν όμως από την προσέγγιση αυτών των δύο όψεων του προβλήματος («επιθετικότητας» και «απόσυρσης»), χρήσιμο είναι να παρατεθούν εδώ κάποια στοιχεία ως προς τη διαχρονική εξέλιξη και τις τάσεις της γενικότερης παραβατικότητας των εφήβων κατά τα τελευταία 12 χρόνια (1984-1995 και, όπου υπάρχουν στοιχεία, 1983), με βάση, χυρίως, την καταγεγραμμένη, γι' αυτήν την περίοδο, παραβατικότητα από τις αστυνομικές στατιστικές (που άρχισαν να δημοσιεύονται ενοποιημένα από το 1984), την αντίστοιχη ένδικη παραβατικότητα από τις στατιστικές της Ε.Σ.Υ.Ε. για τη Δικαιοσύνη, καθώς και ορισμένες έρευνες αυτοομολογούμενης παραβατικότητας.

* Εργασία που παρουσιάσθηκε αρχικά στο 5ο Διεθνές Συνέδριο της Διεθνούς Ένωσης Γαλλόφων Εγκληματολόγων την 16.5.1996 στην Αθήνα (Αιθουσα Παλαιάς Βουλής) με γενικό θέμα: «Κρίση Αξιών και Εγκληματολογία. Η οπτική των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου». Μία περισσότερο εκτεταμένη μορφή αυτής της εργασίας, αποτέλεσμα μεταγενέστερων ερευνών του γράφοντος στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, πρόκειται να δημοσιευθεί αυτοτελώς (ελληνικά και αγγλικά).

** Καθηγητής Εγκληματολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

α) Η γενικότερη διαχρονική εικόνα της παραβατικότητας των εφήβων

2. Τρεις είναι οι βασικότερες κατηγορίες αδικημάτων που διαπράττονται από ανηλίκους εφηβικής ηλικίας και αποτελούν, κατά κάποιο τρόπο, χαρακτηριστικές και συνήθεις εκδηλώσεις της παραβατικότητάς τους: Οι σωματικές βλάβες, τα αδικήματα κατά της ιδιοκτησίας (ιδίως κλοπές και «κλοπές χρήσης» δικύκλων ή αυτοκινήτων) και οι παραβάσεις ειδικών ποινικών νόμων (κατά κανόνα, τροχαίες παραβάσεις). Εάν, στο πλαίσιο αυτής της ταξινόμησης, εξετασθεί ειδικότερα η ηλικία των 13-17 ετών, η οποία έχει ιδιαίτερη νομοθετική αντιμετώπιση (αναμορφωτικά / θεραπευτικά μέτρα ή / και ποινή σωφρονιστικού περιορισμού για τους εφήβους κατ' άρθρα 121 επ. Π.Κ.) και είναι η ηλικία με τη μεγαλύτερη πρωτογενή παραβατική δραστηριότητα του ανηλίκου (οι μετέπειτα παραβάσεις οφείλονται συνήθως στην άστοχη αντιμετώπιση από την πολιτεία, ιδίως με ιδρυματικές ή στιγματιστικές διαδικασίες, των παραβάσεων της εφηβείας), προκύπτει η ακόλουθη στατιστική εικόνα ως προς την καταγεγραμμένη (βεβαιωθείσα και ένδικη) παραβατικότητα των εφήβων:

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

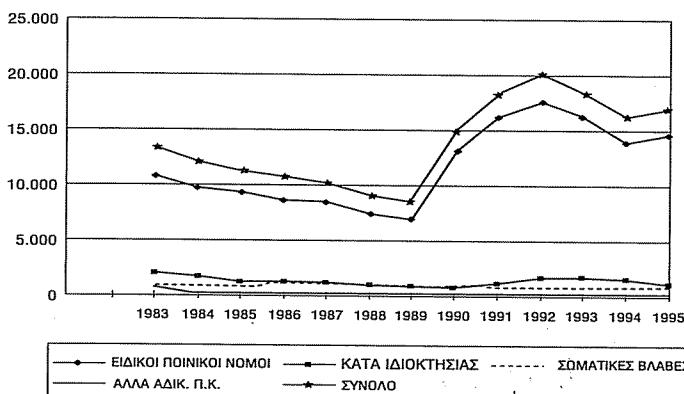
Ανήλικοι παραβάτες 13-17 ετών και τα αδικήματά τους όπως αντά περιήλθαν σε γνώση της αστυνομίας και αντιμετωπίσθηκαν από τις αρμόδιες δικαστικές αρχές

Έτος	Σωματικές βλάβες		Κατά ιδιοκτησίας		Άλλα αδικ. Π.Κ.		Ειδικοί ποινικοί νόμοι		Σύνολο	
	Βεβ.	Εκδικ.	Βεβ.	Εκδικ.	Βεβ.	Εκδικ.	Βεβ.	Εκδικ.	Βεβ.	Εκδικ.
1983	699	135	1.820	1.014	277	241	10.769	6.219	13.565	7.609
1984	649	262	1.502	1.153	249	253	9.576	6.664	11.976	8.332
1985	726	160	1.052	895	206	238	9.266	5.909	11.250	7.202
1986	565	187	1.183	1.208	205	150	8.658	6.080	10.611	7.625
1987	573	373	1.002	1.188	181	331	8.461	6.388	10.217	8.280
1988	618	219	741	870	153	233	7.352	5.154	8.864	6.476
1989	696	138	754	711	153	149	6.705	3.997	8.308	4.995
1990	727	225	804	807	181	255	13.220	5.441	14.932	6.728
1991	770	145	1.167	678	184	127	16.107	5.269	18.228	6.219
1992	819	119	1.480	844	173	309	17.544	6.541	20.016	7.813
1993	737	115	1.407	575	226	174	16.111	5.080	18.481	5.944
1994	808	82	1.325	611	175	155	13.857	4.321	16.183	5.169
1995	726	89	1.107	718	199	363	14.674	4.894	16.706	6.064

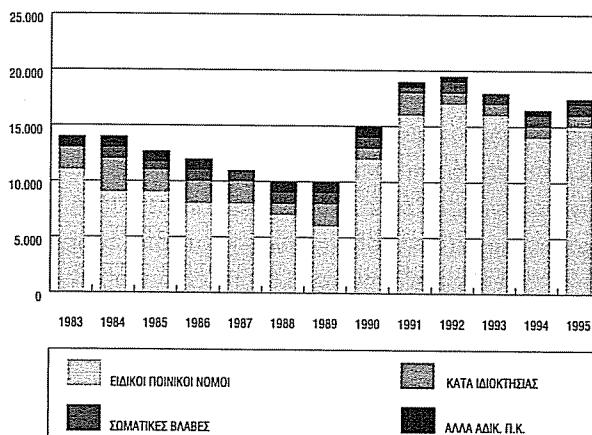
Πηγές: Για τα περιελθόντα σε γνώση της Αστυνομίας («βεβαιωθέντα») αδικήματα: Πίνακας υπ' αριθμ. 23 και (από το 1988) 31 των Ετησίων Στατιστικών Επετηρίδων της Ελληνικής Αστυνομίας και τεύχος με τίτλο *Παραβατικότητα Ανηλίκων* που εκδίδεται τα τελευταία χρόνια από το 3ο Τμήμα Α-

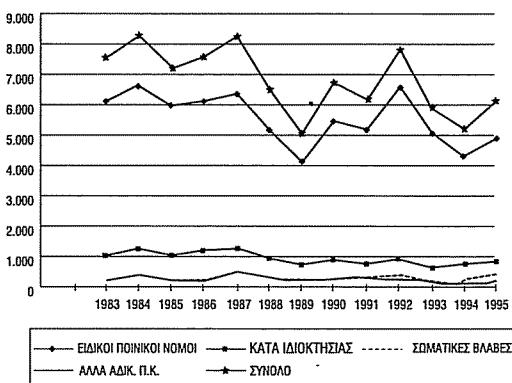
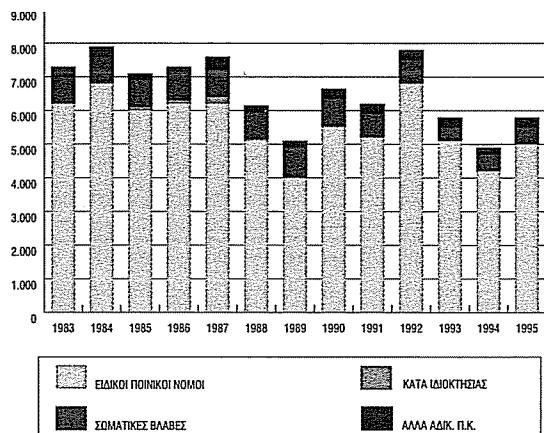
νηλίκων και, στη συνέχεια, από την Υποδιεύθυνση Προστασίας Ανηλίκων του Υπουργείου Δημοσίας Τάξης. Για τα «εκδικασθέντα» αδικήματα που έτυχαν δικαστικής αντιμετώπισης με μέτρα ή ποινές για ανηλίκους: Πίνακας υπ' αριθμ. B. 5 των Ετησίων Στατιστικών Δικαιοσύνης της ΕΣΥΕ και πρόσθετες πληροφορίες από την αρμόδια υπηρεσία του Υπουργείου Δικαιοσύνης. Επεξεργασία: Νέοτωρ Ε. Κουράκης. Σημειώνεται ότι τα τεύχη της Αστυνομίας για την Παραβατικότητα των Ανηλίκων αναφέρονται πρωτίστως στις υποθέσεις ανηλίκων της περιοχής Αττικής με τις οποίες απασχολήθηκε η Υποδιεύθυνση Προστασίας Ανηλίκων του Υπουργείου Δημοσίας Τάξης, επομένως σε ένα πληθυσμιακά περιορισμένο και συνήθως στερεοτυπικά επιλεγμένο δείγμα παραβατών, που ωστόσο έχει τη χρησιμότητά του. Για την ανάλυση των στοιχείων αυτών, βλ., π.χ., δημοσιεύματα της Γιάννας Παπαδάκου και της Βάνας Φωτοπούλου στην εφημ. *Κυριακάτικη Ελεύθεροτυπία* της 3.11.1996, σ. 18, της Κάτιας Μακρή στην εφημ. *Έθνος* της 31.3.1995, σ. 20-21, του Θαν. Αργυράκη στην εφημ. *Ελεύθερος Τύπος* της 14.11.1995, σ. 28-29, και του Κ. Χατζήδη στην εφημ. *To Βήμα* της 12.11.1995, σ. A52-A53.

Βεβαιωθέντα αδικήματα

Βεβαιωθέντα αδικήματα

Έκδικασθέντα αδικήματα*Έκδικασθέντα αδικήματα*

3. Τα ανωτέρω στοιχεία είναι, βέβαια, εντελώς ενδεικτικά και επηρεάζονται, ιδίως ως προς την εξαριθμώση («βεβαίωση») των αδικημάτων εκ μέρους των διωκτικών οργάνων, από σωρεία εξωγενών παραγόντων, άσχετων με την πραγματική εξέλιξη και έκταση της εγκληματικότητας, όπως π.χ. η προθυμία των θυμάτων να καταγγέλλουν τις εις βάρος τους αξιόποινες πράξεις, οι αλλαγές στη νομοθεσία [(απ)εγκληματοποίησεις και (από)κακουσηματοποίησεις], η τυχόν αύξηση του γενικότερου αντίστοιχου πληθυσμού και, τέλος, το τυχόν «κλίμα υστερίας» κατά του εγκλήματος και ο βαθμός κινητοποίησης, αποτελεσματικότητας και «επιλεκτικότητας» των διωκτικών αρχών να εξιχνιάζουν τα διαιροφαττόμενα αδικήματα και τους δράστες τους. Ανάλογες επιφυλάξεις υπάρχουν βέβαια και για την εικόνα της ένδικης παραβατικότητας. Εν πάσῃ, όμως, περιπτώσει, γεγονός

είναι ότι από τα στοιχεία αυτά (τα οποία άλλωστε δεν φαίνεται να αλλοιώθηκαν σημαντικά από κάποιες κρίσιμες νομοθετικές μεταβολές ή τυχόν δραστικότερες κινητοποιήσεις θυμάτων και αρμοδίων αρχών στην αντιμετώπιση του εγκλήματος ή, ακόμη, από αυξομειώσεις του γενικότερου πληθυσμού αντίστοιχων ηλικιών) δεν προκύπτουν κάποιες ιδιαίτερης σπουδαιότητας στατιστικές διακυμάνσεις. Ειδικότερα, ως προς τα αδικήματα που περιήλθαν σε γνώση της αστυνομίας, ναι μεν παρατηρείται μια ελαφρά αυξητική τάση στις σωματικές βλάβες και τις προσβολές κατά της ιδιοκτησίας, ιδίως από το 1985/1986 και μετά, αλλά η τάση αυτή ισοσταθμίζεται εν μέρει από τους υψηλούς αριθμούς των αδικημάτων αυτών κατά τα προηγούμενα έτη 1983 κ.εξ.. Βέβαια, η αυξητική τάση είναι εντονότερη στις παραβάσεις ειδικών ποινικών νόμων, αλλά τούτο ίσως οφείλεται κυρίως στο ότι το μέγιστο μέρος των παραβάσεων αυτών αφορά τροχαία αδικήματα (π.χ., το 1995 από τις βεβαιωθείσες 14.674 παραβάσεις ειδικών ποινικών νόμων οι 13.964, δηλ. ποσοστό 95,2 %, ήσαν τροχαίες) και στο ότι όλοι και περισσότεροι έφηβοι κατά τα τελευταία χρόνια υποκύπτουν στον πειρασμό να οδηγούν αυτοκίνητο ή δίκυκλο πριν από τη νόμιμη ηλικία απόκτησης της άδειας, δηλ. πριν από τα 18 χρόνια. Γίνεται όμως σαφές ότι τέτοιου είδους παραβάσεις δεν μπορούν από μόνες τους να αποτελέσουν σοβαρή ένδειξη για το κατά πόσον αυξάνεται ή όχι διαχρονικά η «εγκληματικότητα» των εφήβων. Ανάλογες εκτιμήσεις συνάγονται, εξάλλου, και από τη μελέτη της λεγόμενης «ένδικης» παραβατικότητας, αυτής δηλ. που αφορά αδικήματα με τα οποία απασχολήθηκαν τα Δικαστήρια Ανηλίκων, επιβάλλοντας αναμορφωτικά/θεραπευτικά μέτρα ή ποινές σωφρονιστικού περιορισμού. Και εδώ τα υπό εξέταση αδικήματα (των οποίων ο αριθμός είναι ούτως ή άλλως ιδιαίτερα περιορισμένος τόσο σε απόλυτα μεγέθη, όσο και σε σύγκριση με τα αντίστοιχα βεβαιωθέντα αδικήματα) δεν εμφανίζουν κάποιες στατιστικές αυξομειώσεις, ούτε παρέχουν την εικόνα μιας ανησυχητικής έξαρσης της νεανικής παραβατικότητας. Αντίθετα, σε ορισμένες κατηγορίες αδικημάτων, όπως εκείνων κατά της ιδιοκτησίας, σημειώνεται ακόμη και μείωση, αν και κατά την ερμηνεία των στοιχείων αυτών θα πρέπει να ληφθεί υπ' όψη ότι ιδίως στη διάρκεια των ετών 1985 (24.9.1985-10.1.1986), 1991 (15.5.1991-11.7.1991, αλλ' όχι συνεχώς), 1992 (20.5.1992-7.7.1992), 1992/1993 (30.10.1992-8.3.1993) και 1994 (21.3.1994-30.6.1994) υπήρξαν πολύμηνες αποχές δικηγόρων από την ενάσκηση των καθηκόντων τους στα Δικαστήρια, γεγονός το οποίο είχε ως αποτέλεσμα να διεξαχθούν, κατά τις περιόδους αυτές, πολύ λιγότερες δίκες και, επομένως, να απαγγελθούν, αντίστοιχα, λιγότερες καταδίκες για αξιόποινα αδικήματα.

4. Θα πρέπει ωστόσο εδώ να σημειωθεί ότι, έστω και αν η καταγεγραμμένη παραβατικότητα των ανηλίκων 13-17 ετών δεν σημείωσε τα τελευταία χρόνια δρα-

ματικές εξάρσεις, όμως η συμμετοχή των ανηλίκων αυτών στη συνολική εγκληματικότητα, δηλ. σε σχέση με την εγκληματικότητα όλων των ηλικιακών ομάδων κάθε έτους, εμφανίζει σταθερή ανοδική τάση, πράγμα που σημαίνει ότι όλο και περισσότεροι νέοι, σε αναλογία με το συνολικό αριθμό των δραστών κάθε χρονιάς, βεβαιώνεται ότι διαπράττουν αξιόποινες πράξεις: Από 2,8% το 1980 (αναλογία 8.368 δραστών 13-17 ετών προς 303.042 συνολικά) φθάνουμε στο 4,0% το 1985 (αναλογία 11.250 δραστών προς 279.455), στο 4,8% το 1990 (14.932 προς 310.569) και στο 5,9% το 1995 και το 1996 (16.706 προς 279.552 το 1995 και 17.605 προς 297.485 το 1996). Από την άλλη όμως πλευρά, η καταγεγραμμένη παραβατικότητα αυτών των ανηλίκων δεν παρουσιάζει (ακόμη) κάποια συστηματικότητα, με μορφή δηλ. οργανωμένων συμμοριών που να έχουν ως κύριο έργο τη διάπραξη εγκλημάτων και τη σύγκρουση με άλλες παρόμοιες ομάδες ή με την Αστυνομία για τον «έλεγχο» κάποιας περιοχής,¹ όπως αντίθετα συμβαίνει σε άλλες χώρες και κυρίως στις Ην. Πολιτείες Αμερικής.²

5. Οπωσδήποτε, η εντύπωση που δημιουργούν οι επίσημες στατιστικές ως προς την (περιορισμένη) έκταση της νεανικής παραβατικότητας μεταβάλλεται αποφασιστικά εάν επικεντρώσουμε την προσοχή μας σε έρευνες αυτοομολογούμενης παραβατικότητας. Έτσι, π.χ., στην έρευνα της Καθηγ. Κ. Δ. Σπινέλλη για την αυτοομολογούμενη παραβατικότητα νέων ηλικίας 14-21 ετών στη μείζονα περιοχή της Πρωτεύουσας,³ το ποσοστό εκείνων από τους ερωτηθέντες που παραδέχθηκαν ότι είχαν τελέσει αξιόποινες παραβάσεις κατά της ιδιοκτησίας (κλοπή από τηλεφωνικό θάλαμο, από κατάστημα, σχολείο ή αυτοκίνητο, κλοπή αυτοκινήτου ή δικύκλου, διάρρηξη κ.λπ.) έφθασε το 34,9% για την «προηγούμενη (μόνο) χρονιά» και το 65,3 % για το αν «ποτέ» (οποτεδήποτε) τελέσθηκε τέτοια

1. Πράγματι, εάν τουλάχιστον κρίνει κανείς από τις μνημονευθείσες εκδόσεις της Αστυνομίας για την Παραβατικότητα Ανηλίκων (σ. 44-45 των ετών 1994 και 1995), οι Έλληνες ανηλίκοι, και δη αυτοί που προσάγονται στην Υποδιεύθυνση Ανηλίκων Αττικής, δρουν μόνοι τους (ποσοστό 83,9% το 1994 και 85,4% το 1995) και μόνο κατ' εξαίρεση με άλλον έναν (11,9% το 1994 και 11,5% το 1995) ή περισσότερους (4,2% το 1994 και 3,1% το 1995).

2. Μια πρόσφατη συνολική επισκόπηση των προβλημάτων από την παραβατικότητα ανηλίκων στις Ην. Πολιτείες της Αμερικής εμπεριέχεται στο δημοσίευμα «Teen Crime» του Richard Lacayo, περ. *Time* της 21.7.1997, σ. 58-61. Ως προς την αντίστοιχη κατάσταση στη Γερμανία, βλ. την εμπεριστατωμένη ανάλυση των Wolfgang Metzner και Peter Sandmeyer με τίτλο «Sind wir zu tolerant?», στο περ. *Stern* της 3.7.1997, σ. 22-27.

3. Bλ. Call. D. Spinellis, El. Apospori, M. Kranidioti, Y. Symiyianni, N. Angelopoulou, 1994, «Keyfindings of a preliminary self-report delinquency study in Athens, Greece», εις: J. Junger-Tas /Certi-Jan Terlouw/ Malcolm W. Klein (eds), *Delinquent behavior among young people in the Western World. First results of the international self-report delinquent study*, Amsterdam, New York, Kugler & Dutch Ministry of Justice, σ. 288-309, ιδίως σ. 310 επ..

πράξη. Στοιχεία για αυτοομολογούμενη παραβατικότητα υπάρχουν επίσης και σε δύο έρευνες του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών για τους νέους 15-29 ετών και για τους μαθητές Λυκείων του Νομού Θεσσαλονίκης.⁴ Σύμφωνα με τα στοιχεία αυτά, οι νέοι 15-29 ετών που φωτήθηκαν ανέφεραν, π.χ., ότι ποτέ (76,3 %) ή μόνο ευκαιριακά (13,8 %) «θα ήθελαν να οδηγούν αυτοκίνητο / μηχανή χωρίς να έχουν δίπλωμα ή να κάνουν σούζες», ότι ποτέ (89,0 %) δεν «θα ήθελαν να πάρουν κάτι από ένα μαγαζί χωρίς να πληρώσουν ή να γίνουν λαθοεπιβάτες στη συγκοινωνία» και ότι ποτέ (75,0 %) ή μόνο ευκαιριακά (18,0 %) «θα ήθελαν να έλθουν αντιμέτωποι ή να συγκρουσθούν με οπαδούς αντίπαλης ομάδας». Εξάλλου, ως προς τους μαθητές των Λυκείων που απάντησαν σε αντίστοιχες παρεμφερείς ερωτήσεις, ποσοστό 57,3 % «έτυχε κάποτε να οδηγήσουν μηχανάκι ή αυτοκίνητο χωρίς άδεια» (όχι: 38,5 %), 22,5 % «έτυχε κάποτε να πάρουν πρόγραμμα χωρίς να τα πληρώσουν» (όχι: 70,8 %), 47,0% «έτυχε κάποτε να δείχουν κάποιον σε καυγά» (όχι: 48,5%) και 29,5% «έτυχε κάποτε να καταστρέψουν σκόπιμα κάτι που ανήκει σε άλλον» (όχι: 64,3 %). Τέλος, από την έρευνα του Αθ. Ε. Γκότοβου,⁵ προέκυψε ότι οι μαθητές 11-16 ετών σχολείων των Ιωαννίνων και της Κέρκυρας που δήλωσαν ότι στην παρέα τους είναι αντίθετοι ή τελείως αντίθετοι με ορισμένες μορφές παραβατικής συμπεριφοράς έφθασαν, αντίστοιχα, τους 85,2% και 89,5% ως προς το «να κλέβει κανείς καμιά φορά κάτι», τους 66,4% και 68,1% ως προς το «να δέρνεται κανείς με άλλους» και τους 70,7% και 67,9% ως προς το «να μπαίνει κανείς στο αστικό χωρίς εισιτήριο και να ταξιδεύει στα κρυφά χωρίς να πληρώσει». Οι υπόλοιποι μαθητές δήλωσαν ότι: «δεν είμαστε και τόσο αντίθετοι» ή «δεν είμαστε καθόλου αντίθετοι». Υπάρχει έτσι στους μαθητές Λυκείου ένα αρκετά μεγάλο ποσοστό, κυμαινόμενο κατά κατηγορία αδικήματος, που ισχυρίζονται ότι έχουν διαπράξει ευκαιριακά κάποιες α-

4. Βλ. το περιληπτικό τεύχος που εκδόθηκε από τη Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Θεσσαλονίκης, το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών και το Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής με τίτλο «Η ταυτότητα, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και οι ανάγκες της νεολαίας στη νομό Θεσσαλονίκης», Αθήνα, 1996. Θα πρέπει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι η υπεύθυνη της έρευνας Δρ. Τεπέρογλου είχε την καλοσύνη να θέσει υπ' όψη μου και τα πλήρη αναλυτικά αποτελέσματα των δύο υποερευνών που περιλαμβάνονται, αντίστοιχα, σε δύο ογκώδεις τόμους. Την ερευνητική ομάδα απετέλεσαν, πλην της Αφρ. Τεπέρογλου, και οι Διοινότης Μπαλούδος, Γιάννης Μυριζάκης και Μαρία Τζωρτζοπούλου. Για μια παρουσίαση των αποτελεσμάτων της πρώτης υποέρευνας, βλ. το δημοσίευμα της Δέσπ. Κονταράκη στην εφημ. Απογευματινή της Κυριακής της 15.6.1997, σ. 72-73. Για την παραβατικότητα των νέων 15-29 ετών, βλ. στον οικείο τόμο τις σ. 168 επ. και τους Πίνακες 12-17, ενώ για την παραβατικότητα των μαθητών Μ.Ε. βλ. στο δεύτερο τόμο τις σ. 58 επ. και τους Πίνακες 99-104.

5. Άθ. Γκότοβος 1996. Νεολαία και Κοινωνική Μεταβολή. Αξίες, Εμπειρίες και Προοπτικές, Ανθεκτικότητα (Π. ιστ. ιατρική Σειρά), σσ. 242 επ. και 302-303.

Ξιόποινες πρόξεις, και μάλιστα σε ποσοστό μεγαλύτερο από άλλους νέους μεγαλύτερης ηλικίας.⁶ Ωστόσο, τα στοιχεία που προκύπτουν από τις έρευνες αυτές θα πρέπει να ερμηνεύονται με περίσοκεψη, πρώτων διότι πρόκειται πρωτίστως για παραβάσεις ευκαιριακού χαρακτήρα (λαμβάνεται υπ' όψη ολόκληρη η ζωή του νέου) και ήσσονος κοινωνικοθικής απαξίας (όχι, π.χ., ληστείες, που δεν αναφέρονται στο σχετικό κατάλογο αδικημάτων αυτών των ερευνών), και δεύτερον διότι ειδικά στην εφηβική και μετεφηβική ηλικία οι νέοι αρέσκονται να διογκώνουν την όποια παραβατικότητά τους, νομίζοντας ότι αποτελεί ένδειξη ανδραγαθίας και «μαγκιάς» το να έλθει κανείς σε σύγκρουση με τις διάφορες μορφές εξουσίας ή, αντίθετα, το να διαπράξει ένα αδίκημα χωρίς να τον πιάσουν (υπενθυμίζεται ότι στην αρχαία Σπάρτη η κλοπή επιτρεπόταν στους νέους, αρκεί ο δράστης να μη γινόταν αντιληπτός: Πλούταρχου, *Λυκούργος*, ΙΖ'). Σκόπιμο είναι, λοιπόν, τα στοιχεία αυτά να μελετώνται υπό το φως των ανωτέρω επιφυλάξεων και να ερμηνεύονται ανάλογα, σε συσχετισμό με τα λοιπά στοιχεία των επίσημων στατιστικών.

β) Η ειδικότερη διαχρονική εικόνα για τα αδικήματα βίας των εφήβων

6. Εάν από το σύνολο των εκατοντάδων αδικημάτων που καταγράφονται και εκδικάζονται κάθε χρόνο ως «νεανική παραβατικότητα» απομονώθιούν εκείνα που εμφανίζουν μιαν ιδιαίτερη κοινωνικοθική απαξία, κυρίως λόγω του βίαιου και εκ προθέσεως χαρακτήρα τους, αλλά και της σημαντικής βλάβης που προκαλούν στην ανθρώπινη ζωή, την υγεία, τη γενετήσια ελευθερία και την ιδιοκτησία των άλλων, τότε η εικόνα που προκύπτει γι' αυτή τη βίαιη και ποινικά σημαίνουσα καταγεγραμμένη παραβατικότητα των εφήβων, με βάση ορισμένα επί μέρους σοβαρά αδικήματα (ανθρωποκτονίες από πρόθεση, σωματικές βλάβες από πρόθεση, βιασμούς και ληστείες), είναι η ακόλουθη:

6. Πάντως, σύμφωνα με τα πορίσματα της έρευνας που διενήργησε το Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής σε πανελλήνιο αντιπροσωπευτικό δείγμα, περιλαμβάνοντας και εξειδικευμένες ερωτήσεις για συνήθεις περιπτώσεις νεανικής παραβατικότητας (π.χ., ξυλοδαρμός, κλοπές), ο γενικός μέσος όρος «αντικοινωνικότητας» είναι σχετικά χαμηλός, δηλ. 19,4, με ελάχιστη τιμή το 14 και μέγιστη το 77 (βλ. σ. 23 του κειμένου με τα πορίσματα της έρευνας) [τα πορίσματα της ενδιαφέρουσας αυτής έρευνας, που δυστυχώς έχουν μείνει ακόμη αδημοσίευτα, περιλαμβάνονται σ' ένα δακτυλογραφημένο κείμενο 38 σελίδων, που συντάχθηκε τον Δεκέμβριο 1995 και μου παραχωρήθηκε ευγενικά για να το συμβουλευθώ. Την ερευνητική ομάδα απετέλεσαν οι Α. Κοκκέβη, Α. Μοστριού, Μ. Τερζίδου, Μ. Λουκαδάκης και Κ. Στεφανής και ο τίτλος της έρευνας είναι «Συμπεριφορές και στάσεις των μαθητών σε θέματα υγείας»].

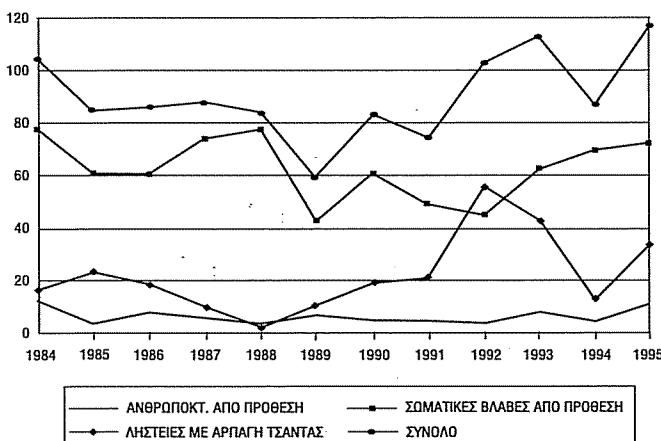
ΠΙΝΑΚΑΣ 2

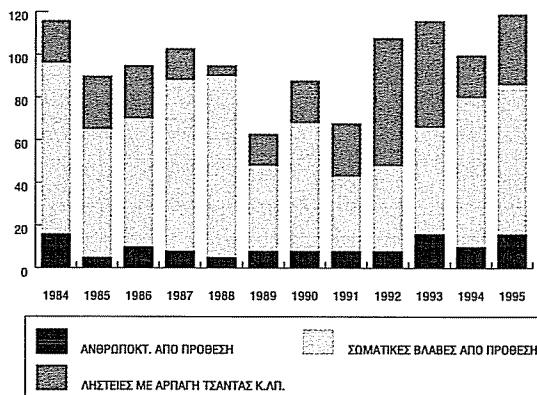
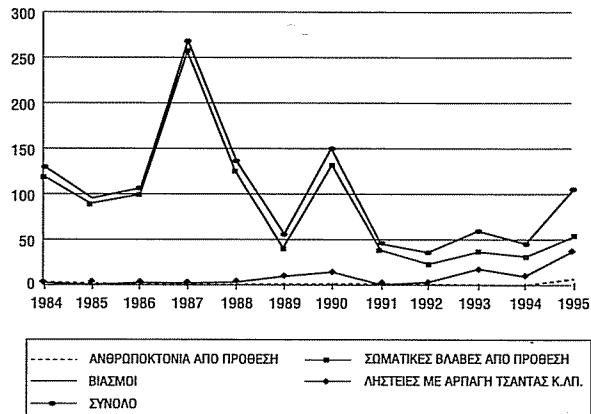
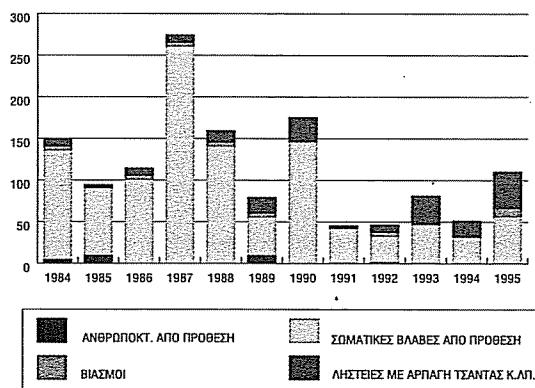
Ανήλικοι παραβάτες 13-17 ετών και τα σοβαρότερα από τα αδικήματά τους
όπως αυτά περιήλθαν σε γνώση της αστυνομίας και αντιμετωπίσθηκαν
από τις αρμόδιες δικαστικές αρχές
(Αριθμοί γνωστών δραστών κατά το μήνα τέλεος του αδικήματος)

Ετος	Ανθρωποκτονίες από πρόθεση		Σωματικές βλάφες από πρόθεση		Βιασμοί		Ληστείες με αρπαγή τσάντας κ.λπ.		Σύνολο	
	Βεβ.	Εκδ.	Βεβ.	Εκδ.	Βεβ.	Εκδ.	Βεβ.	Εκδ.	Βεβ.	Εκδ.
1984	11	2	77	121	3	16	6	132
1985	3	4	59	91	1	22	1	97
1986	7	0	59	100	3	19	5	108
1987	5	0	73	258	4	9	6	268
1988	3	0	77	127	8	4	3	6	91	137
1989	6	3	42	41	5	3	9	12	62	59
1990	4	1	60	132	11	1	18	17	93	151
1991	4	2	48	40	8	0	21	4	81	46
1992	3	2	44	26	16	4	55	6	118	38
1993	7	1	62	38	10	1	43	22	122	62
1994	4	0	70	33	9	0	12	15	95	48
1995	10	1	72	55	9	9	35	41	126	106

Πηγές: Για τα περιελθόντα σε γνώση της αστυνομίας («βεβαιωθέντα») αδικήματα: Πίνακας υπ' αριθμ. 23, 24 και (από το 1988) 32 και 33 των Ετησίων Στατιστικών Επετερηδών της Ελληνικής Αστυνομίας. Για τα εκδικασθέντα αδικήματα που έτυχαν δικαστικής αντιμετώπισης με μέτρα ή ποινές για ανηλίκους: Πίνακας υπ' αριθμ. B. 5 των Ετησίων Στατιστικών Δικαιοσύνης της ΕΣΥΕ και πρόσθετες πληροφορίες από την αρμόδια υπηρεσία του Υπουργείου Δικαιοσύνης. Επεξεργασία: Νέστωρ Ε. Κουράκης. Σημειώνεται ότι για τα υπό συζήτηση τέσσερα αδικήματα δεν υπάρχουν αντίστοιχα στοιχεία στις αναφερθείσες ελληνικές έρευνες αυτοομολογούμενης παραβατικότητας. Πάντως γενικά στις ανθρωποκτονίες και τις ληστείες ο «σκοτεινός αριθμός» είναι εκ των πραγμάτων μικρός, ενώ αντίθετα είναι μεγαλύτερος στις σωματικές βλάφες και ακόμη περισσότερο στους βιασμούς (βλ. Άγγελου Τσιλγροΐ, 1996, *Βιασμός, το αθέατο έγκλημα*, Αθήνα / Κομοτηνή, Α.Ν. Σάκκουλας, ιδίως σ. 6 επ., 229 επ.).

Βεβαιωθέντα αδικήματα βίας

Βεβαιωθέντα αδικήματα βίας**Εκδικασθέντα αδικήματα βίας****Εκδικασθέντα αδικήματα βίας**

7. Ως προς την αξιολόγηση των ανωτέρω θα πρέπει ευθύς εξ αρχής να τονίσθει ότι οι βεβαιωθείσες παραβάσεις αφορούν μόνο δράστες που έγιναν γνωστοί στις διωκτικές αρχές κατά το μήνα τέλεσης της αξιόποινης πράξης. Με δεδομένο όμως ότι σε ορισμένα εγκλήματα, όπως π.χ. η απλή σωματική βλάβη από πρόθεση, ο νόμος προβλέπει τρίμηνη προθεσμία καταμήνυσης του αδικήματος με έγκληση (ά. 308, 315 και 117 ΠΚ), γίνεται προφανές ότι οι αντίστοιχοι αριθμοί παραβάσεων που εμφανίζονται στις αστυνομικές στατιστικές είναι πολύ μικρότεροι εκείνων που διαμορφώνονται τελικά στη διάρκεια ενός έτους· τούτο δε εξηγεί εν μέρει και γιατί οι αριθμοί των εκδικαζομένων παραβάσεων είναι μεγαλύτεροι των βεβαιουμένων. Εξάλλου η εκδίκαση των παραβάσεων γίνεται συνήθως με σημαντική χρονική καθυστέρηση σε σχέση προς το χρόνο τέλεσης του εγκλήματος, ακόμη και όταν οι δράστες είναι προσωρινά κρατούμενοι, έτσι ώστε να καταντά επικίνδυνη η οποιαδήποτε σύγκριση στοιχείων για βεβαιωθείσες και εκδικασθείσες παραβάσεις από την ίδια χρονιά. Περαιτέρω, χρήσιμο είναι να επισημανθεί ότι από το σύνολο των βεβαιουμένων παραβάσεων μόνο ένα πολύ μικρότερο μέρος εντάσσεται κατόπιν στην κατηγορία των «εκδικασθεισών», δηλ. εκείνων για τις οποίες υπήρξε επιβολή ποινής ή άλλου μέτρου. Αντίθετα, πολλές είναι οι περιπτώσεις των παραβάσεων εκείνων για τις οποίες εκδίδεται αθωατική απόφαση ή απαλλακτικό βιούλευμα, όταν προκύπτει από την προηγηθείσα διαδικασία ότι δεν στοιχειοθετείται το αδίκημα ή υπάρχουν αμφιβολίες για την τέλεση της πράξης.⁷ Επίσης, ανάλογα είναι και τα αποτελέσματα όταν η ποινική δίωξη κηρύσσεται απαράδεκτη ή παύεται οριστικά.⁸ Εξάλλου, στον περιορισμό του αριθμού των εμφαινομένων εκδικασθεισών περιπτώσεων της σοβαρής από

7. Σύμφωνα με τα στοιχεία της έρευνας που έγινε από το ΕΚΚΕ για την απονομή της ποινικής δικαιοσύνης στην Ελλάδα (επιστημ. υπεύθυνος ο αείμνηστος Ηλίας Δασκαλάκης), ο μέσος όρος απαλλακτικών βιούλευμάτων στην Ελλάδα που είχαν εκδοθεί από το Συμβούλιο Πλημμελειοδικών Αθηνών στην πενταετία 1971-1975 ήσαν 3.168, έναντι 767 παραπεμπικών (δηλ. ποσοστό 80,5 %), ενώ και από τις ποινικές αποφάσεις δικογραφιών περιόδου 1970-1975 που μελετήθηκαν (υποθέσεις αρμοδιότητας Τριμελούς Πλημμελειοδικείου, Τριμελούς Εφετείου, Πενταμελούς Εφετείου και Κακουργιοδικείου), επί συνόλου 647 αποφάσεων, οι 52,6 % ήσαν καταδικαστικές, οι 35,1 % αθωατικές και οι 12,3 % έπαυαν οριστικά τη δίωξη. Βλ. Ηλ. Δασκαλάκη, Α. Ανδρίτσου, Π. Παπαδοπούλου, Π. Παππά, Ι. Περοντζάκη, Δ. Τσαμπαλή, 1983, *Απονομή της ποινικής δικαιοσύνης στην Ελλάδα*, Αθήνα, ΕΚΚΕ, σσ. 56 και 57, και Ηλ. Δασκαλάκη, 1985, *Η εγκληματολογία της κοινωνικής αντίδρασης, Παραδόσεις*, Αθήνα / Κομοτηνή, Α.Ν. Σάκκουλας, σσ. 121 και 130. Βλ. επίσης τα ενδιαφέροντα στοιχεία που παραθέτει η Κ. Δ. Σπινέλλη για την εξελικτική πορεία επτά περιπτώσεων κακουργημάτων στην εργασία της «Διερεύνηση του Συστήματος Ποινικής Δικαιοσύνης», εις Ν. Ε. Κουράκη (επιμ.), 1996, *Μνήμη ΙΙ. Δασκαλόπουλου, Κ. Σταμάτη, Χρ. Μπάκα, τ. Γ'*, Αθήνα, Α.Ν. Σάκκουλας, σ. 1053-1092: 1074 επ..

8. Πρβλ. Αργ. Καρρά, 1998², *Ποινικό Δικονομικό Δίκαιο*, Αθήνα / Κομοτηνή, Α.Ν. Σάκκουλας, αριθμ. 735 επ., σ. 664 επ..

πρόθεση παραβατικότητας που εξετάζεται εδώ, σημαντικό ρόλο διαδραματίζει και η επακολουθούσα τυχόν επιτρεπτή μεταβολή της κατηγορίας επί το επιεικέστερο (π.χ., σωματική βλάβη από πρόθεση που μετατρέπεται σε σωματική βλάβη από αμέλεια). Τέλος, για την ορθή εκτίμηση της πραγματικής παραβατικότητας που κρύβεται πίσω από τους αριθμούς των όσων παραβάσεων βεβαιώνονται ή / και εκδικάζονται, θα πρέπει να υπομνησθεί ότι διάφορες νομοθετικές τροποποιήσεις κατά τα τελευταία έτη δημιούργησαν νέα δεδομένα στο νομικό χαρακτηρισμό και στις προϋποθέσεις ποινικής δίωξης ορισμένων από τις ανωτέρω αξιόποινες πράξεις. Έτσι, ενώ έως το 1984 η έγκληση ήταν απαραίτητη εάν ο βιασμός διαπραττόταν εις βάρος γυναίκας, με το ά. 11 του ν. 1419/1984 προβλέφθηκε ότι η δίωξη του βιασμού γίνεται αυτεπαγγέλτως, αλλά με δυνατότητα οριστικής αποχής ή παύσης της δίωξης μετά από δήλωση του δικαιουμένου ότι «η δημοσιότητα από την ποινική δίωξη θα έχει συνέπεια το σοβαρό ψυχικό τραυματισμό του θύματος» (ά. 344 ΠΚ όπως ισχύει). Εξάλλου, με τον ίδιο νόμο 1419/1984 (ά. 23) χαρακτηρίσθηκε ως κακουργηματική κλοπή η αφαίρεση τσάντας από δράστη με μηχανοκίνητο μέσο, εφ' όσον όμως το θύμα δεν προβάλει αντίσταση (διαφορετικά, και υπό την προϋπόθεση ότι ο δράστης υπερνικήσει αυτή την αντίσταση, συντρέχει περίπτωση ληστείας). Υπό τα δεδομένα αυτά, ενδέχεται να εμφανισθούν στις ανωτέρω στατιστικές οι αριθμοί βιασμών και ληστειών ως αυξομειούμενοι, χωρίς, όμως, να έχουν επέλθει μεταβολές στην πραγματική εξέλιξη της συχνότητας αυτών των εγκλημάτων. Οι επισημάνσεις αυτές, σε συνδυασμό με όσα λέχθηκαν για τις επιδράσεις από την αποχή των δικηγόρων και τους σκοτεινούς αριθμούς των επί μέρους εγκλημάτων (ανωτ. παρ. 3), δείχνουν, νομίζω, πόσο παραπλανητική μπορεί να είναι η ερμηνεία των στατιστικών αριθμών εάν δεν προηγηθεί η σε βάθος εξέταση των παραγόντων που τους επηρεάζουν και τους αλλοιώνουν. Παρ' όλα αυτά, όμως, η εικόνα που προκύπτει από τους ανωτέρω αριθμούς για τις ανθρωποκτονίες από πρόθεση, τις σωματικές βλάβες από πρόθεση, τις ληστείες και τους βιασμούς δεν θεωρώ ότι παρουσιάζει, σε γενικές γραμμές, κάποιες εμφανείς τάσεις αυξητικού ή φθίνοντα χαρακτήρα. Άλλωστε, οι αριθμοί αυτοί είναι τόσο μικροί, ώστε από μόνοι τους να μη μπορούν να θεμελιώσουν κάποιο στατιστικό συμπέρασμα γενικής μορφής, πλην, ίσως, του ότι μέχρι στιγμής η βαριά παραβατικότητα των εφήβων κινείται σε σταθερώς χαμηλά επίπεδα.

γ) Η διαχρονική εικόνα για τα αδικήματα «απόσυρσης» των εφήβων (ναρκωτικά)

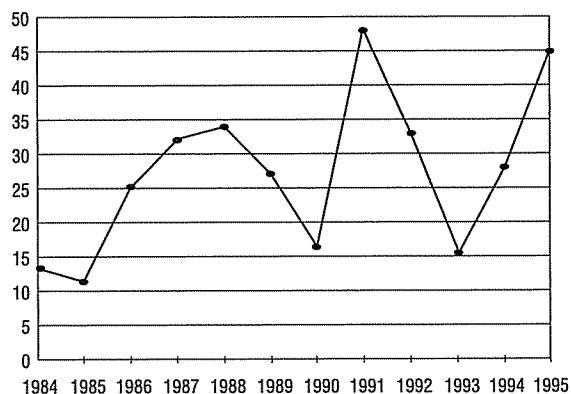
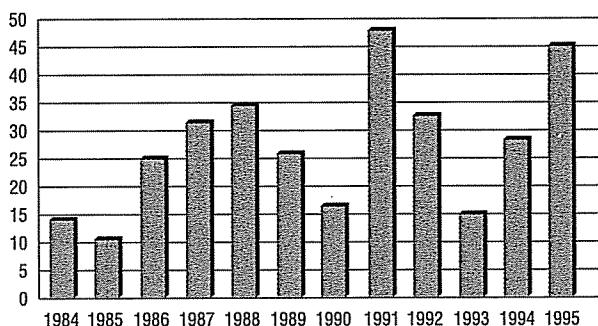
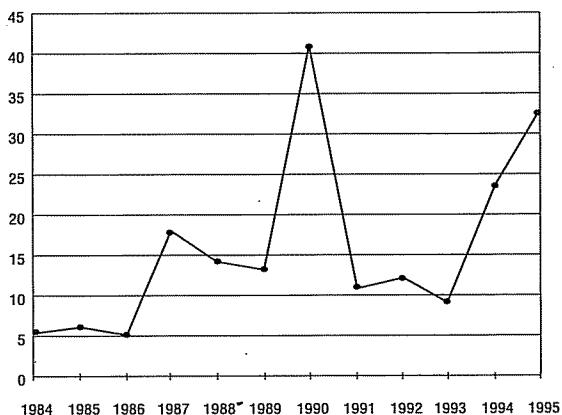
8. Τέλος, χρήσιμο είναι να εξετασθούν από στατιστική άποψη οι μορφές εκείνες παραβατικότητας που, αντί να εκδηλωθούν προς τα έξω και εναντίον των άλλων, προσλαμβάνουν κυρίως το χαρακτήρα της «απόσυρσης» και του «αναχωρητισμού» (Merton), καταλήγοντα δηλ. να στρέφονται πρωτίστως κατά του ίδιου του δράστη, κυρίως με τη μορφή της κατοχής, χρήσης και διακίνησης ναρκωτικών ουσιών. Το ερώτημα δηλ. εδώ είναι πόσο πολύ η βίαιη επιθετικότητα και η αυτοκαταστροφικότητα, ως δύο βασικά είδη παραβατικότητας, μορφοποιούνται και εκλύονται υπό την επίδραση κοινών καθοριστικών παραγόντων (ιδίως: δυσλειτουργία των κοινωνικοποιητικών θεσμών και αξιών, σε συνδυασμό με ατομικά γνωρίσματα, επιδράσεις από κύκλους συνομηλίκων και περιστασιακές «ευκαιρίες»), σε τρόπο ώστε να εμφανίζουν τελικά κάποια αλληλοεπίδραση και παραπληρωματικότητα ή παράλληλη εξέλιξη των μεγεθών τους. Εν προκειμένω, η εικόνα που αναδύεται από τις επίσημες στατιστικές σχετικά με παραβάσεις της νομοθεσίας περί ναρκωτικών είναι η εξής:

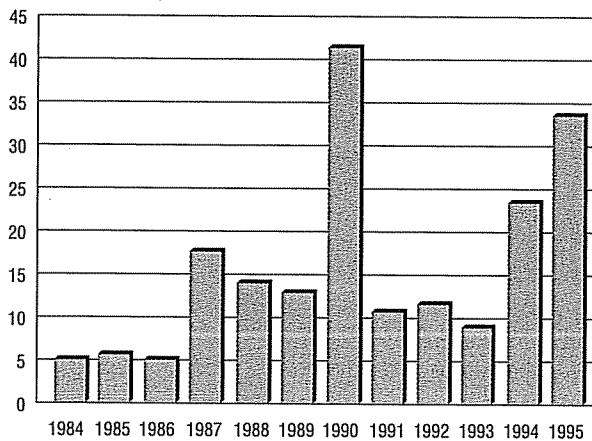
ΠΙΝΑΚΑΣ 3

*Ανήλικοι παραβάτες 13-17 ετών και παραβάσεις της νομοθεσίας περί ναρκωτικών (χρήση, εμπορία, καλλιέργεια και κατοχή ναρκωτικών) όπως αντές περιήλθαν σε γνώση της αστυνομίας και αντιμετωπίσθηκαν από τις αρμόδιες δικαστικές αρχές
(Αριθμοί γνωστών δραστών κατά το μήνα τέλεσης του αδικήματος)*

Έτος	Βεβαιωθέντα	Εκδικασθέντα
1984	13	5
1985	11	6
1986	25	5
1987	32	18
1988	34	14
1989	27	13 (12 για χρήση)
1990	16	41 (39 για χρήση)
1991	48	11 (9 για χρήση)
1992	33	12 (12 για χρήση)
1993	15	9 (8 για χρήση)
1994	28	23 (20 για χρήση)
1995	45	33 (30 για χρήση)

Πηγές: Οι ίδιες όπως και για τον Πίνακα 1. Επεξεργασία: Νέστωρ Ε. Κουράκης. Πρβλ. σχετ. δημοσίευμα του Αρχιφύλακα Κωνστ. Κούρου με τίτλο «Στατιστικά Στοιχεία για τα Ναρκωτικά στην Ελλάδα» στο περ. Αστυνομική Επιθεώρηση Ιανουαρίου 1996, σ. 12-13.

Βεβαιωθείσες παραβάσεις νομοθεσίας ναρκωτικών*Βεβαιωθείσες παραβάσεις νομοθεσίας ναρκωτικών**Εκδικασθείσες παραβάσεις νομοθεσίας ναρκωτικών*

Εκδικασθείσες παραβάσεις νομοθεσίας ναρκωτικών

9. Για την ορθή εκτίμηση των ανωτέρω στοιχείων, θα πρέπει να ληφθεί υπ' όψη και το γεγονός ότι από το 1987, με την ψήφιση της νέας νομοθεσίας περί ναρκωτικών (ν. 1729/1987) και μιολονότι κατ' ουσίαν δεν μεταβλήθηκε σημαντικά το νομοθετικό πλαίσιο (με εξαίρεση τα όσα θεσπίσθηκαν για τη λειτουργία του Κ.Ε.Θ.Ε.Α.), υπήρξε μια γενικότερη τάση να αποφεύγεται στην πράξη η σύλληψη ή και η ποινική αντιμετώπιση απλών χρήστων. Τούτο προφανώς είχε αντίκτυπο και στην εικόνα των στατιστικών στοιχείων για τους χρήστες που εμπλέκονται με τη Δικαιοσύνη και που, κανονικά, θα έπρεπε να είναι πολύ περισσότεροι. Ακόμη, όμως, και υπό την παρούσα μιορφή τους, τα στοιχεία αυτά δείχνουν, νομίζω, μια σαφή αυξητική τάση των εφήβων που υποπίπτουν σε παραβάσεις της νομοθεσίας περί ναρκωτικών. Η αυξητική αυτή τάση φαίνεται μάλιστα να επιβεβαιώνεται όχι μόνον από το ότι τα ναρκωτικά κατατάσσονται, ήδη, όπως προκύπτει από σφυγμομετρήσεις, στην πρώτη ή δεύτερη θέση των σημαντικότερων προβλημάτων της νεολαίας μας, αλλά και από παράλληλα στοιχεία αυτοομολογούμενης παραβατικότητας. Ετσι, από έρευνα της Ελευθεροτυπίας⁹ προέκυψε ότι, ενώ το 1990 οι νέοι που είχαν δοκιμάσει ναρκωτικές ουσίες ανέρχονταν σε 11,4%, το 1996 το ποσοστό τους έφθασε το 19,0%. Επίσης, ενδεικτικό είναι και το γεγονός ότι, σύμφωνα με έρευνα του Ερευνητικού Πανεπιστημιακού Ινστιτούτου Ψυχικής Υγιεινής στο μαθητικό πληθυσμό της χώρας (ηλικίες 14-18 ε-

9. Βλ. τα πορίσματα της έρευνας 1997 με ευθύνη των δημοσιογράφων Μαρίας Δέδε και Ιωάννας Σωτήροχου, στην Ελευθεροτυπία, 13.1.1997-20.1.1997, της δε έρευνας 1990 με ευθύνη των δημοσιογράφων Μαρίας Δέδε και Δημήτρη Κουμάνταρου, στην Ελευθεροτυπία, 12.11.1990-19.11.1990.

τών),¹⁰ περί τους 28.600 από αυτούς (ποσοστό 6,1% του συνόλου των μαθητών) δήλωσαν ότι είχαν δοκιμάσει ναρκωτικά (κυρίως χασίς) πάνω από 1-2 φορές στη ζωή τους και περί τους 135.000 (ποσοστό 28,9%) ότι είχαν πάρει χάπια. Εξάλλου, αν και κατά την περίοδο 1984-1993 δεν παρατηρήθηκε ουσιώδης αύξηση του ποσοστού μαθητών της χώρας που δήλωσαν ότι είχαν εμπειρία με τα ναρκωτικά (φαίνεται ότι το ποσοστό τους παρέμεινε περί το 6%), όμως σημειώθηκε μικρή αύξηση του ποσοστού εκείνων που κάνουν συστηματικότερη χρήση στην Αθήνα, τη Θεσσαλονίκη και τα άλλα μεγάλα αστικά κέντρα, κυρίως δε μεταξύ των αγοριών. Τέλος, και σε νεανικούς πληθυσμούς 15-24 ετών που έχουν δοκιμάσει ναρκωτικές ουσίες (δηλ., όχι απλώς μαθητές), η τάση φαίνεται να είναι αυξητική.

II. Η σχέση της παραβατικότητας των εφήβων με τη (δυσ)λειτουργία αξιών και θεσμών στην Ελλάδα. Συμπεράσματα

10. Τι συμπεράσματα συνάγονται λοιπόν από τη μελέτη των ανωτέρω στατιστικών στοιχείων (πάντοτε με τις γνωστές επιφυλάξεις που αναφέρθηκαν για την αξιοπιστία των επίσημων στατιστικών) ως προς τη διαχρονική εξέλιξη της σοβαρού χαρακτήρα παραβατικότητας των Ελλήνων εφήβων; Και πόσο πολύ η εξέλιξη αυτή μπορεί να συσχετισθεί με αξιακούς κώδικες και (δυσ)λειτουργία των θεσμών,¹¹ έστω και με τη μορφή μιας ερευνητικής υπόθεσης;

11. Ενόψει των θεσμικών δυσλειτουργιών αλλά και της γενικότερης έλλειψης υπερατομικών αξιών και προτύπων που φαίνεται ότι υπάρχει στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία (πολλοί θα μπορούσαν να μιλήσουν εδώ για «αρίστη»¹²), είναι

10. Βλ. σχετ. δημοσιεύματα της εφημ. *Ta Nέα* της 6.2.1997, σ. 24 και της εφημ. *Ελεύθερος Τύπος* της 14.9.1995, σ. 37, καθώς και τα αναλυτικά στοιχεία στο έργο Δήμ. Μαδιανού κ.ά., 1992, «Τα ναρκωτικά στην Ελλάδα», τ. γ', *Η χρήση ουσιών στον γενικό πληθυσμό*, Αθήνα, Ψυχιατρική Βιβλιοθήκη, σ. 19 επ. και Πίνακας XIV του κεφ. 1. Επίσης και στην έρευνα του Αθ. Ε. Γκότοβου [όπ. π., (σημ. 5), παρ. 19, σ. 288 επ.], από τους μαθητές σχολείων της Κέρκυρας και των Ιωαννίνων ηλικίας 11-16 ετών που ρωτήθηκαν εάν έχουν επαφή με άλλα ναρκωτικά, εκτός από τα τσιγάρα και το αλκοόλ, μόνο ένα ποσοστό μεταξύ 4,1% και 5,9% απάντησαν καταφατικά, αν και υπολογίσμο είναι εδώ το ποσοστό εκείνων που δεν θέλησαν να απαντήσουν: μεταξύ 9,3% και 13,4%.

11. Για την έννοια αυτής της λειτουργίας και δυσλειτουργίας των θεσμών, κυρίως από τη σκοπιά της θεωρίας του R. Merton περί σχετικοποιημένου λειτουργισμού, βλ. ιδίως Γεωργ. Μιχαηλίδη-Νουάρου, *Η κοινωνική λειτουργία των συμβάσεων στο σύγχρονο δίκαιο*, εις «Χαριστήρια στον Ιωάννη Δεληγιάννη», Θεσσαλονίκη, 1991 (*Επιστημονική Επετηρίδα Τμήματος Νομικής*, 3/Β'), 3-57:20 επ..

12. Κυρίως με την έννοια μιας αναντιστοιχίας ανάμεσα στους θεσμούς και στις ανάγκες / προσδοκίες που αυτοί ικανοποιούν. Σε εποχές κρίσεων δηλ., όπως έχει τονίσει η Καθ. Ιωάννα Λαμπτίδη-Δημάκη, οι παραδοσιακοί θεσμοί, έχοντας διαβρωθεί και αποδιοργανωθεί, δεν είναι πλέον σε θέση να παράγουν ικανοποιητικές λύσεις στα κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά προβλήματα. Μάλιστα τα προβλήματα αυτά πολλαπλασιάζονται κάτω από την πίεση ορισμένων νέων συγκυριών και συσχετισμών δυνάμεων, ιδίως, μάλιστα, σε εποχές μεταβατικές, προάγγελους νέων επιλογών και τρόπων ζωής, οπότε, κατά την ιπποκρατική αντίληψη (π.χ., Ιπποκρ., *Περὶ κρίσιων*, αρ. 14: «Τα οξέα νοσήματα

τουλάχιστον παρήγορο ότι η νεανική παραβατικότητα διατηρείται ακόμη – εάν κρίνει κανείς από τα επίσημα στοιχεία – σε ανεκτά και ελεγχόμενα όρια. Ακόμη όμως και αν λάβουμε υπ’ όψη μας τους υψηλούς αριθμούς αυτοομολογούμενης παραβατικότητας των σχετικών ερευνών, και πάλι το πρόβλημα δεν φαίνεται να αγγίζει τα όρια του συναγερμού, αφού οι συναφείς παραβάσεις έχουν κατά κανόνα τον παροδικό και υποβαθμισμένο χαρακτήρα των συνήθων νεανικών παραβάσεων. Ωστόσο, η έκρηξη των ναρκωτικών κατά τα τελευταία χρόνια αποτελεί πρόγραμμα ένα ιδιαίτερα ανησυχητικό σημείο των καιρών, που ίσως τελικά να υποδηλώνει ότι τα συσσωρευμένα προβλήματα των εφήβων μας βρίσκουν ευκολότερα διέξοδο σε στάσεις απόσυρσης και αναχωρητισμού, παρά δυναμικής εναντίωσης και αντιπαράθεσης. Η παρατήρηση αυτή φαίνεται να επιβεβαιώνεται και από τις προτεραιότητες των νέων μας στη σχετική διαχρονική έρευνα της *Ελευθεροτυπίας* (ανωτ., παρ. 9 και σημ. 9), όπου ο «αγώνας για μια καλύτερη κοινωνία» έδωσε τη θέση του στη μοναχική επιλογή της «δημιουργικής απασχόλησης».

12. Πάντως, θα πρέπει εδώ ν’ αποφευχθεί η χωρίς λόγο δραματοποίηση των φαινομένων. Το ότι τα όποια προβλήματα των νέων εκδηλώνονται περισσότερο με μορφές απόσυρσης (ναρκωτικά), παρά με μορφές ενεργού αντιπαράθεσης προς τον νόμο, δεν σημαίνει βεβαίως ότι η στροφή των νέων προς τα ναρκωτικά έχει αποκτήσει υπέροχης διαστάσεις (υπενθυμίζεται ότι η διαπιστωμένη χρήση ναρκωτικών – εκτός από χάπια – στους εφήβους μαθητές και μαθήτριες δεν υπερβαίνει το 6,1% του συνολικού αριθμού). Σημαίνει απλώς ότι μεταξύ των δύο αυτών μορφών παραβατικότητας η δεύτερη (ναρκωτικά) συγκεντρώνει περισσότερες προτιμήσεις από την πρώτη (τούτο δε, μολονότι το ποσοστό εκείνων που

κρίνεται εν τεσσαρεσκαίδεκα ημέρησιν ως επί το πολύ» πρβλ. και αρ. 16 και 34), κρίνεται (αποφασίζεται) η τροπή της νόσου και η μετάβασή της προς το καλύτερο ή το χειρότερο (βλ. Ι. Λαμπίρη - Δημάκη, 1989, «Η αποσαφήνιση της έννοιας της κρίσης και ο ορισμός του Ιπποκράτη (1988)», στη συλλογή δοκιμών της ιδίας, *Η έννοια της κρίσης*, Αθήνα / Κομοτηνή, Α.Ν. Σάκκουλας, σ. 5-27, ίδιως σ. 7 επ., 19 επ.. Πρβλ. και Νίκης Καλτσόγια-Τουρναβίτη, 1988, «Κρίση Εποχής - Κρίση Θεσμών - Κρίση Κράτους», εις *Σύμμεικτα προς τιμήν Φαίδωνος Θ. Βεγλερή* μι θέμα *Η Κρίση των Θεσμών του Κράτους*, Αθήναι, Α.Ν. Σάκκουλας, 393-421: 405 επ., καθώς και Νικ. Γ. Δημητράτου, 1996, «Κρίση Αξιών και Κρίση του Ποινικού Συστήματος», περ. *Νομικό Βήμα*, 44, 944-948). Σε άλλο δημοσίευμά της του 1991 η Καθ. Ιωάννα Λαμπίρη-Δημάκη τονίζει ότι η σύγχρονη γενιά των Ελλήνων νέων (όσων γεννήθηκαν κατά την περίοδο 1965-1973) μεγάλωσε σε μία περίοδο κρίσης, σε μία περίοδο δηλ. ιδεολογικής ασάφειας, απομιθοποίησης ειδώλων και ραγδαία εναλλασσόμενων, συχνά αντιφατικών καταστάσεων, π.χ. κοινωνικής φιλελευθεροποίησης και οικονομικής λιτότητας, περίοδο που σφραγίσθηκε κυρίως από το τέλος του ψυχοροπολεμικού κλίματος και, ίσως, των ιδεολογιών. «Κοινό βίωμα για τα μέλη [της γενιάς αυτής] υπήρξε το πέρασμα από ένα κλίμα μεγάλων κοινωνικών προσδοκιών σ’ ένα κλίμα σκληρών απογοητεύσεων» (βλ. εφημ. *Μεσημβρινή* της 9.1.1991, σ. 12, και της 4.3.1991, σ. 14). Ως προς τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ακόμη πιο νέας γενιάς, των νέων δηλ. που γεννήθηκαν μετά το 1973, βλ., μεταξύ άλλων, τα ενδιαφέροντα αφιερώματα που επιμελήθηκαν ο Δ. Μητρόπουλος στην εφημ. *Το Βήμα* της 16.3.1997, σ. A4-A5, ο Γ. Λακόπουλος στην ίδια εφημερίδα της 24.3.1996, σ. A4-A10 και οι συνεργάτες της εφημ. *Καθημερινή* στο φύλλο της 17.9.1995, σ. 18.

εμπλέκονται ταυτόχρονα και στις δύο μορφές παραβατικότητας είναι ιδιαίτερα υψηλό). Με άλλα λόγια, η νεολαία μας φαίνεται ότι κατά το μεγαλύτερο μέρος της εξακολουθεί να «αντέχει» στην αρσίση και να ξεπερνάει με επιτυχία τις συνέχεις πιέσεις που ασκούνται πάνω της από τα παραδείγματα διαφόρων πολιτικών και πνευματικών ταγών της κοινωνίας ή από τα μηνύματα των ΜΜΕ για νιοθέτηση μιας νοοτροπίας που μοναδικό της στόχο θα είχε έναν ευδαιμονιστικό και χρηματοθηρικό τρόπο ζωής.

Είναι μάλιστα ενδιαφέρον το γεγονός ότι, σύμφωνα με τις έρευνες αυτοομολογούμενης παραβατικότητας που αναφέραμε προηγουμένως, η σχέση που υπάρχει ανάμεσα στην τέλεση ή μη πράξεων παραβατικότητας και στη γενικότερη νοοτροπία και τους αξιακούς κώδικες που ενστερνίζεται ένας νέος είναι σαφώς θετική, δηλ. οι αξιακοί αυτοί κώδικες είναι διαφορετικοί ανάλογα με το αν ο νέος εμφανίζει ή όχι παραβατική συμπεριφορά.¹³

13. Ειδικότερα όπως προκύπτει από την έρευνα του Αθ. Γκότοβου,¹⁴ οι μαθητές 11-16 ετών από Ιωάννινα και Κέρκυρα, που δήλωσαν ότι έρχονται σε επαφή με ναρκωτικές ουσίες (πέρα από το τσιγάρο και το οινόπνευμα), έχουν εντονότερο προφίλ ατομιστή και συμφεροντολόγου (οι έννοιες αυτές έχουν πάντως μιαν έντονη στερεοτυπική χροιά), επίσης δε υψηλότερο βαθμό απόρριψης της συμβατικά θεωρούμενης ως ορθής κοινωνικής συμπεριφοράς (π.χ., παροχή βοήθειας σε ηλικιωμένους) και υψηλότερο βαθμό εσωτερίκευσης ενός κώδικα αποκλίνουσας νεανικής συμπεριφοράς, από ό,τι οι μαθητές που δεν σχετίζονται με τέτοιες ουσίες. Στο ίδιο πλαίσιο έρευνας διαπιστώθηκε ότι οι μαθητές που εμπλέκονται με ναρκωτικές ουσίες έχουν προβληματική σχέση με τους γονείς τους, τελούν υπό μειωμένο γονεϊκό έλεγχο, πηγαίνουν συχνότερα σε μπαρ, καφετέριες κ.λπ. για να συναντήσουν φίλους και εμφανίζουν μειωμένη σχολική επίδοση.

14. Επίσης και από την έρευνα των N. Φακιολά, Αντ. Αρμενάκη διαπιστώθηκε ότι υπάρχει απόλυτα θετική συσχέτιση της βιαιότητας με τη χρήση τοξικών ουσιών και με άλλες σημαντικές παραμέτρους. Ειδικότερα οι μαθητές Γυμνασίου και Λυκείου στα σχολεία του Δήμου Αθηναίων που δοκίμασαν κάποτε οποιαδήποτε ναρκωτική ουσία ανέρχονται, όπως ανέφεραν οι ίδιοι, σε ποσοστό 6,5%,

13. Τό ξήτημα αυτό εξετάζεται διεξοδικότερα στη συνέχεια. Ως προς το ειδικότερο θέμα περί του κατά πόσον οι ανήλικοι παραβάτες εμφανίζουν κάποια καθυστέρηση στην ψυχοκοινωνική τους ανάπτυξη, βλ. Ιδίως τις εργασίες Ming Lee, Norman M. Prentice, 1988, «Interrelations of Empathy, Cognition and Moral Reasoning with Dimensions of Juvenile Delinquency», εις *Journal of Abnormal Child Psychology*, 16, σ. 127-139· και St. Renwick, Nich. Emler, 1991, «The relationship between social skills deficits and juvenile delinquency», εις *British Journal of Clinical Psychology*, 30, σ. 61-71, όπου και αναφορές στην προγενέστερη βιβλιογραφία.

14. Οπ. π. (σημ. 5), σ. 284 επ., 289-290.

ενώ ευχαιριακή χρήση ουσιών κάνει ένα ποσοστό 3,8% και συνεχή χρήση ένα άλλο 1,5%.¹⁵ Διευκρινίζεται εδώ ότι ένα ποσοστό 93% περίπου των μαθητών δήλωσαν ότι δεν έχουν δοκιμάσει ποτέ οποιαδήποτε ναρκωτική ουσία, αν και το ποσοστό αυτό ίσως να είναι κάπως μικρότερο, αφού σε άλλη ερώτηση ο ένας στους δέκα μαθητές (10%) θα δοκιμάζει κάποια ναρκωτική ουσία, και κυρίως χασίς, αν κάποιος του το προσέφερε. Από το σύνολο των μαθητών, ένα ποσοστό 72% εκείνων που είχαν δοκιμάσει ναρκωτικά, ένα 82% εκείνων που κάνουν περιστασιακή χρήση και ένα 93% αυτών που κάνουν συνεχή χρήση δήλωσαν ότι είχαν εμπλακεί πολύ συχνά σε πράξεις βιαιότητας (χτυπήματα ή/και ύβρεις) στη διάρκεια του τελευταίου έτους.¹⁶ Εξάλλου, από τον τρόπο ιεράρχησης των προβλημάτων της νεολαίας εκ μέρους όσων έχουν εμπλακεί πολύ συχνά σε πράξεις βιαιότητας (οι έρευνες τους αποκαλούν «βίαιους») εμφανίζονται ενδιαφέρουσες αξιακές διαφοροποιήσεις έναντι των μαθητών που ουδέποτε έχουν εμπλακεί («μη βίαιοι»). Έτσι, για τους «βίαιους» μαθητές τα σοβαρότερα προβλήματα της νεολαίας¹⁷ είναι κατά σειρά το χάσμα των γενεών (64%), η έλλειψη ψυχαγωγίας (52%), τα σεξουαλικά (52%), οι σπουδές (46%) και οι ψυχοσυναισθηματικές διαταραχές (45%), προηγούνται δηλ. προβλήματα που αφορούν τις σχέσεις με τους γονείς, την προώθηση ευδαιμονιστικών στόχων και την επίτευξη μιας διεξόδου από ψυχοσυναισθηματικά προβλήματα. Αντίθετα, στους «μη βίαιους» μαθητές είτε θεωρείται ότι τα προβλήματα είναι ανύπαρκτα («κανένα πρόβλημα»: 70%), είτε εντοπίζονται τα προβλήματα αυτά σε γενικότερου χαρακτήρα φαινόμενα που θεωρείται ότι απειλούν τις βάσεις της κοινωνίας και το μέλλον των μαθητών, όπως οι τοξικές ουσίες (74%), η κρίση αξιών (69%) και τα επαγγελματικά (69%). Περαιτέρω, από την έρευνα αυτή προκύπτει,¹⁸ όπως και από την προηγούμενη, ότι οι «βίαιοι» μαθητές προέρχονται συγχριτικά περισσότερο από οικογένειες με γονείς έγγαμους που δεν ζούσαν την περίοδο της έρευνας στο ίδιο σπίτι (63%) ή από γονείς χήρους (47%) και διοιζευγμένους (43%) (απονοιάζει δηλ. το πρότυπο ενός από τους δύο γονείς),¹⁹ επίσης δε από οικογένειες με γονείς αναλφάβητους (35%) ή, αντίθετα, αποφοίτους Πανεπιστημίου (35%) και ε-

15. Βλ. Νίκου Φακιολά, Αντ. Αρμενάκη, 1995, «Παραβατικότητα και επιθετικότητα εφήβων μαθητών», στο έργο: Γιάννη Σταμίρη (επιμ. εκδ.), *Ειδικά Κοινωνιολογικά Ζητήματα*, Αθήνα, σ. 132-133.

16. Όπ. π. (σημ. 14), σσ. 140, 185-186.

17. Όπ. π., σσ. 140, 180.

18. Όπ. π., σσ. 139 επ., 177 επ.

19. Χρήσιμο είναι να σημειωθεί εδώ ότι, σύμφωνα με τα πορίσματα βρετανικής έρευνας σε αντιπροσωπευτικό δείγμα 1.202 ενηλίκων (άνω των 18 ετών), που δημοσιεύθηκαν στην εφημ. *Guardian* της 7.11.1996, σ. 9, η συντριπτική πλειονότητα (88%) των ερωτηθέντων απάντησαν ότι οι γονείς είναι εκείνοι που δίνουν το μέτρο των ηθικών αξιών για τα παιδιά τους. Την πρωταρχική σημασία του ρόλου

πιστήμονες με μεταπτυχιακές σπουδές (43%), που προφανώς είναι πολυάσχολοι και δεν έχουν χρόνο για τα παιδιά τους. Πλεονάζουν ακόμη, για τα παρόμοιους λόγους, οι «βίαιοι» μαθητές από γονείς άνεργους (42%), συνταξιούχους (32%) ή επιχειρηματίες (36%) και ελεύθερους επαγγελματίες (36%) (ιδιαίτερα οι μητέρες) ή από ανώτερα και μέσα διοικητικά στελέχη (39%). Στους «βίαιους» μαθητές ανήκουν πιο πολύ εκείνοι που συχνάζουν κατά τις ελεύθερες ώρες τους κυρίως σε μπαράκια, καφετέριες, πλατείες και αθλητικούς χώρους, παρά εκείνοι που μένουν πιο πολύ σπίτι ή πηγαίνουν πιο πολύ σε θέατρα, συναυλίες ή πολιτιστικά κέντρα. Ακόμη, οι πιο «βίαιοι» μαθητές έχουν σε υψηλότερα ποσοστά γονείς και φίλους που καπνίζουν, πίνουν οινοπνευματώδη ή κάνουν χρήση ηρεμιστικών και ναρκωτικών, ζουν δηλ. σε περιβάλλον όπου η χρήση αυτών των ουσιών είναι αποδεκτή.

15. Οι τάσεις των σημερινών νέων για εκδηλώσεις βιαιότητας και παραβατικότητας και η σχέση αυτών των τάσεων με το σημερινό αξιακό σύστημα προκύπτουν με ιδιαίτερη ευχρίνεια και από μια πρόσφατη έρευνα που διενήργησαν σε 808 νέους 17-37 ετών ο Καθηγητής Εγκληματολογίας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο Αντώνης Μαγγανάς και ο διδάκτωρ Κοινωνιολογίας Γρηγόρης Λάζος, από τον Δεκέμβριο 1995 έως τον Απρίλιο 1996.²⁰ Για την πραγματοποίηση της έρευνας υποβλήθηκε ερωτηματολόγιο σε 231 παραβατικούς νέους/νέες (είτε είχαν συλληφθεί από τα διωκτικά όργανα είτε όχι), σε 337 φοιτητές/φοιτήτριες και σε 240 αποφοίτους/απόφοιτες Πανεπιστημίου (στις δύο τελευταίες κατηγορίες ως ομάδα ελέγχου), ώστε να διευκρινισθεί η σημασία που αποδίδουν οι ερωτηθέντες σε 15 βασικές αξίες της καθημερινής ζωής (π.χ., προσωπική αξιοπρέπεια, υπεύθυνη και φερέγγυα χρήση της ελευθερίας, εργασία κ.λπ.). Από τη μελέτη των αποτελεσμάτων της έρευνας, που η μεθοδολογία της στηρίχθηκε σε ανάλογη μελέτη δύο

των γονέων στην παραβατικότητα (ή όχι) των ανηλίκων επεσήμανε και η Εισαγγελέας Ανηλίκων κ. Κωνσταντίνα Γκίνα, σύμφωνα με την οποία οι ανήλικοι παραβάτες «είναι συνήθως παιδιά που ξουν σε προβληματικό οικογενειακό περιβάλλον. Και όταν λέμε προβληματικό περιβάλλον δεν εννοούμε παιδιά διαζευγμένων γονιών, αλλά παιδιά που οι γονείς τους δεν εκπληρούν τον γονικό τους ρόλο, δεν ενδιαφέρονται γι' αυτά. Οι γονείς των παραβατικών παιδιών συνήθως είναι χαμηλού επιπέδου, αλλά δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις παραβατικών παιδιών που ανήκουν στις λεγόμενες καλές οικογένειες» (βλ. σχετ. δημοσίευμα της εφημ. *Βήμα* της 29.9.1991, σ. A36, με επιμ. της Ιωάννας Μάνδρου).

20. Βλ. Αντώνη Μαγγανά, Γρηγόρη Λάζου, 1997, *Κοινωνικές Αξίες των Παραβατικών και των Μη-Παραβατικών*, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, ίδιως σ. 25 επ., 51. Σημειώνεται ότι για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας και πριν από τη δημοσίευση του βιβλίου τους οι συγγραφείς είχαν την καλοσύνη να θέσουν στη διάθεσή μου περιλήψεις με τα βασικά πορίσματα της έρευνας. Η αξιολόγηση των στοιχείων έγινε, πάντως, με την προσωπική ευθύνη του γράφοντος. Μία παρουσίαση των πορισμάτων της έρευνας δημοσιεύθηκε και στην εφημ. *Απογευματινή* της *Κυριακής* της 9.2.1997, σ. 29, με επιμ. της Δέσπ. Κονταράκη.

επιστημόνων του Quebec, προέκυψε ότι και οι τρεις κατηγορίες των ερωτηθέντων (φοιτητές, απόφοιτοι, παραβατικοί) τοποθετούν στις πρώτες θέσεις τις γενικά αποδεκτές, αλλά θεωρητικές και «ανώδυνες» αξίες να αισθάνεται κανείς ανετα με τον εαυτό του, να τον αγαπούν, να τον σέβονται και να έχει φίλους ή έμπιστο σύντροφο. Οι διαφοροποιήσεις όμως γίνονται έντονες όταν φθάνουμε σε αξίες περισσότερο πρακτικές και δοκιμαζόμενες, όπως ο πολιτισμός (ως έκφραση καλλιέργειας), το αυτοκίνητο (έξοδα-κατανάλωση) και η υπεύθυνη χρήση της ελευθερίας. Έτσι, ο πολιτισμός, που ούτως ή άλλως αξιολογείται σε χαμηλές θέσεις από όλους (!), συγκεντρώνει τις προτιμήσεις του 67,9% των φοιτητών/φοιτητριών (12η θέση), του 60,2% των αποφοίτων (13η θέση), αλλά μόλις του 52% των παραβατικών (15η θέση). Επίσης, κάπως μειωμένα είναι τα ποσοστά προτιμήσεων στους παραβατικούς ως προς την υπεύθυνη χρήση της ελευθερίας [83,4%: 8η θέση, έναντι της 5ης θέσης (85,9%) στους φοιτητές και της 7ης (86,3%) στους αποφοίτους], καθώς και ως προς την αξία της νομιμότητας [67,6%: 13η θέση, έναντι 9ης (70,9%) των φοιτητών και 11ης (72,3) των αποφοίτων]. Εκεί όμως όπου οι διαφορές εμφανίζονται μεγαλύτερες είναι οι προτιμήσεις των τριών ομάδων απέναντι στο αυτοκίνητο (έξοδα/κατανάλωση), με εμφανή την προτεραιότητα που του αποδίδουν οι παραβατικοί (74,8%: 10η θέση) έναντι των φοιτητών (58,7%: 13η θέση) και των αποφοίτων (57,6%: 13η θέση). Χωρίς επομένως οι παραβατικοί να εμφανίζουν ουσιώδεις αποκλίσεις έναντι του λοιπού πληθυσμού σε βασικές αξίες, διαφοροποιούνται σημαντικά αφ' ενός ως προς τη σημασία που αποδίδουν στην κατοχή καταναλωτικών αγαθών (με χαρακτηριστικό παράδειγμα το αυτοκίνητο) και αφ' ετέρου ως προς το μειωμένο – σχετικά – ενδιαφέρον τους απέναντι σε καθαρά «κοινωνικοποιητικές» αξίες, όπως η υπεύθυνη χρήση της ελευθερίας, η νομιμότητα και, εν τέλει, ο πολιτισμός ως έκφραση καλλιέργειας.

16. Από όσα αναπτύχθηκαν προκύπτει, νομίζω, ότι, έστω και αν η παραβατικότητα των Ελλήνων νέων δεν εμφανίζει σήμερα έξαρση ή συστηματικότητα στην τέλεση²¹ όμως διαφαίνεται να υπάρχει και στη χώρα μας μια σαφής σχέση, που χρειάζεται να μελετηθεί περισσότερο, ανάμεσα στις διάφορες μορφές νεανι-

21. Δεν αποκλείεται, πάντως, μία επιδείνωση αυτής της κατάστασης εάν, όπως παρατήρησε η κοινωνιολόγος και εγκληματολόγος Χριστίνα Νόβα-Καλτσούνη, δημιουργηθούν συνθήκες ευνοϊκές για μια τέτοια εξέλιξη, όπως, για παράδειγμα, «η περιθωριοποίηση μεγάλων τμημάτων της νεολαίας, ο αποκλεισμός της από τα αγαθά της εργασίας και του πολιτισμού και γενικότερα η δυσκολία κοινωνικής ένταξης του νέου σύμφωνα με τις απομικές του δυνατότητες και προσωπικές του επιθυμίες, και όχι σύμφωνα με το πρότυπο ενός μέσου κοινωνικού υποκειμένου που καθημερινά προβάλλεται και προωθείται με γοργούς ρυθμούς» (βλ. εφημ. Ελευθεροτυπία της 7.4.1992, σ. 24-25).

κής παραβατικότητας και στους κώδικες αξιών που υιοθετούνται από τους ανήλικους παραβάτες ως τρόπος αντίδρασης απέναντι στη δυσλειτουργία των κοινωνικοποιητικών θεσμών. Βέβαια, το πρόβλημα αυτό είχε εν μέρει εξετασθεί από εγκληματολογική άποψη στο Συμβούλιο της Ευρώπης (Στρασβούργο) κατά το 14o Συνέδριο Εγκληματολογικής Έρευνας το 1980, του οποίου θέμα ήταν ο ρόλος των κοινωνικοποιητικών θεσμών σε μια μεταβαλλόμενη κοινωνία.²² Πιστεύω όμως ότι σ' αυτά τα τελευταία 18 χρόνια, και παρά τις αξιόλογες επιστημονικές εργασίες που είδαν εν τω μεταξύ το φως της δημοσιότητας, το πρόβλημα δεν αντιμετωπίσθηκε σε θεωρητικό επίπεδο όσο θα του άξιζε. Παραμείναμε προσκολλημένοι σε διάφορες θεωρίες της αλλοδαπής για ανομία, υποπολιτισμό της βίας, διαφοροποιητικές κοινωνικές συναναστροφές, διαφορετικές ευκαιρίες κ.λπ., χωρίς να θέσουμε τον δάκτυλο επί τον τύπο της ελληνικής πραγματικότητας και χωρίς να προχωρήσουμε σε μια δική μας ολοκληρωμένη θεωρητική προσέγγιση ή/ και εμπειρική έρευνα για την επίδραση που ενδέχεται να ασκούν στην παραβατικότητα των ανηλίκων η αρίστη των αξιών και η δυσλειτουργία των κοινωνικοποιητικών θεσμών.

17. Ειδικότερα, υιοθετήσαμε θεωρίες που θέτουν ως βάση την πιθανή ύπαρξη ή έλλειψη συμφωνίας (*consensus*) για αξίες και για κοινές αντιλήψεις σε θεμελιώδη ζητήματα ή, έστω, την ευρύτερη παρέκκλιση της κοινωνίας από κοινώς παραδεκτά – κατά τεκμήριο! – πρότυπα και στόχους, χωρίς όμως να εξετάζουμε τον τρόπο με τον οποίο οι αξίες αυτές εφαρμόζονται στην ελληνική πράξη και πόσο πολύ ο τρόπος αυτός καταντά για τον άνθρωπο αλλοτριωτικός. Διότι μπορεί το Σύνταγμά μας να έχει αναγάγει – και ορθά – την αξία του ανθρώπου σε υπέρτα-

22. Βλ. Council of Europe, 14th Criminological Research Conference (Strasbourg, 24-26 November 1980), *Prevention of Juvenile Delinquency: The Role of Institutions of Socialisation in a Changing Society*, Strasbourg, 1981· ποβλ. Conseil de l' Europe, *Transformation sociale et delinquance juvenile*, Strasbourg, 1979, και Council of Europe, *Young adult offenders and crime policy. Proceedings (Reports presented to the 10th Criminological Colloquy, 1991)*, Strasbourg, 1994. Επίσης, Π. Παπαδάτου, 1980, *Η επιθετικότητα, η βία και η καταστροφικότητα στην κοινωνική διαβίωση*, Αθήνα/ Κομοτηνή, Α.Ν. Σάκκουλας (σειρά «Ποινικά», αρ. 4), Βασ. Βουιδάσκη, 1987, *Η επιθετικότητα σαν κοινωνικό πρόβλημα στην οικογένεια και στο σχολείο (Συμβολή στην κοινωνιολογία της παιδείας)*, Αθήνα, Γρηγόρη, και Γεωργ. Σ. Κρουσταλάκη, 1995, *Διαπαιδαγώγηση - πορεία ζωής. Θεωρία και πράξη της αγωγής του νέου ανθρώπου*, Αθήνα. Πάντως, πρέπει να σημειωθεί ότι κατά τα τελευταία χρόνια η μελέτη των κοινωνικοποιητικών παραγόντων έχει αρχίσει να προσλαμβάνει ιδιαίτερη σημασία, κυρίως όμως σε συσχετισμό με τα αναγκαία μέτρα που οφείλει να λαμβάνει η πολιτεία για τη συγκράτηση των ανηλίκων από την παραβατικότητα. Κάτω από το πρόσμα αυτό, βλ. και τη βρετανική έκδοση The Audit Commission, *Misspent Youth: Young People and Crime*, Abingdon/Oxon, 1997, και την αμερικανική U.S. Department of Justice, *Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, Family Life, Delinquency, and Crime: A Policymaker's Guide (Research Summary)*, Washington, May 1994.

το άξονα της κοινωνικής μας ζωής. Πόσοι, όμως, είναι εκείνοι που συμμορφώνονται πράγματι με αυτή τη συνταγματική επιταγή και που σέβονται όντως τις ελευθερίες και τα δικαιώματα των άλλων όταν κατά εντελώς απαράδεκτο τρόπο κλείνουν με τα τρακτέρ τους τις εθνικές οδούς ή εμποδίζουν με τις ανεξέλεγκτες διαδηλώσεις τους την κυκλοφορία στους δρόμους;²³ Ενδέχεται, με άλλα λόγια, να είναι όλοι σύμφωνοι από θεωρητική άποψη σε έναν ορισμένο αριθμό θεμελιωδών αξιών, αλλά να μη τις τηρούν στην πράξη, πράγμα το οποίο να οδηγεί κατ' αποτέλεσμα σε μια κατάσταση θεωρητικού *consensus*, αλλά πρακτικά λανθάνουσας ανομίας και παραβατικότητας. Εδώ οι υπάρχουσες θεωρίες δεν φαίνεται να αντιμετωπίζουν το πρόβλημα. Επίσης, ενδέχεται να δημιουργούνται προβλήματα από το κατά πόσον ένας ανήλικος μεγαλώνει μέσα σε μια διαλυμένη οικογένεια, ή αποφεύγοντας να πηγαίνει στο σχολείο ή προσπαθώντας απεγνωσμένα να βρει δουλειά. Κατά κανόνα, η επίδραση των κοινωνικοποιητικών αυτών παραγόντων στην παραβατικότητα εξετάζεται μόνο στο ατομικό επίπεδο του ανηλίκου και του στενού του περιγύρου, χωρίς να ερευνάται η γενικότερη δυσλειτουργία των ίδιων των θεσμών που οδηγούν σε αυτήν την κατάσταση και πώς οι θεσμοί αυτοί σχετίζονται με την υπάρχουσα αξιακή δομή μιας κοινωνίας. Και εδώ, λοιπόν, οι διαθέσιμες θεωρίες κρίνονται ανεπαρκείς. Γι' αυτό και θα ήταν, πιστεύω, ιδιαίτερα χρήσιμο να στραφεί η προσοχή των επιστημόνων και προς αυτή την κατεύθυνση.

23. Θα μπορούσε κανείς εδώ να προσθέσει ότι μια χαρακτηριστική περίπτωση διαστροφής της λειτουργίας θεσμών στη χώρα μας, ώστε οι θεσμοί αυτοί να δημιουργούν περισσότερα προβλήματα από όσα καλούνται να επιλύσουν, είναι ο τρόπος με τον οποίο ασκείται τα τελευταία χρόνια το δικαίωμα της απεργίας από ορισμένη μερίδα εργαζομένων, που εξαγγέλλουν εκβιαστικές απεργίες, π.χ. στα σχολεία κατά τις παραμονές γενικών εξετάσεων ή στις δασκάλες υπηρεσίες μέσα στο καλοκαίρι ή στις υπηρεσίες των αεροδρομίων κατά τις εποχές αιχμής του τουρισμού. Όπως παρατίθησε ο Καθηγ. Θεόδ. Λιανός, τα φαινόμενα αυτά «εκφράζουν τη βαθύτερη παρακμή των θεσμών της κοινωνίας μας και την αυθαιρεσία στην οποία η παρακμή αυτή οδηγεί τις οργανωμένες ομάδες συμφερόντων» (βλ. εφημ. *To Βήμα* της 1.10.1995, σ. A61, πρβλ. και στην ίδια εφημερίδα, της 22.6.1997, σ. A17).